

Daron Acemoglu i James A. Robinson, *Zašto narodi propadaju: porijeklo moći, prosperiteta i siromaštva*, preveo Resul Mehmedović, Tuzla: Dialogos, 2024., 475 str., ISBN 978-9926-890-8.

U sferi političke ekonomije i razvojnih studija rijetko je koje djelo posljednjih godina izazvalo toliki nivo interesovanja i rasprava kao knjiga *Zašto narodi propadaju: porijeklo moći, prosperiteta i siromaštva*.¹ Knjiga dvojice nobelovaca, ekonomiste Darona Acemoglua (Adžemoglu) i politologa Jamesa A. Robinsona nudi široku historijsku i teorijsku osnovu za razumijevanje pitanja zašto neke zemlje bilježe dugoročan ekonomski uspjeh, dok se druge konstantno suočavaju sa siromaštvom i nerazvijenošću. Autori ističu da je ključni faktor u toj razlici narav političkih i ekonomskih institucija, posebno insistirajući na važnosti inkluzivnih institucija.

Historijski i teorijski okvir

Središnji element Acemogluove i Robinsonove argumentacije počiva na razlikovanju *inkluzivnih* i *ekstraktivnih* institucija. Inkluzivne institucije, prema njihovoj definiciji, omogućavaju širokom sloju društva da utječe na ekonomske i političke procese. One štite privatno vlasništvo i obezbjeđuju vladavinu prava, te tako potiču inovacije i poduzetništvo. S druge strane, ekstraktivne (otimajuće, eksploatatorske) institucije koncentriraju moć u rukama uske elite, koja koristi ekonomske strukture gotovo isključivo za svoju korist, nerijetko zanemarujući interese većine stanovništva (81). Iako autori priznaju da stvarnost nije crno-bijela, da ne postoje u potpunosti „inkluzivne” ili krajnje „ekstraktivne” institucije, ova podjela služi kao jednostavna analitička osnova za razumijevanje smjera u kojem se kreću različita društva. (Kao primjer nezajajžljivog otimanja u knjizi se navodi

¹ Daron Acemoglu i James A. Robinson, *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty* (New York: Crown Publishers, 2012; Tuzla: Dialogos, 2024). Prema GoogleScholaru, do 16. februara 2025. godine ova knjiga citirana je skoro 18.000 puta.

slučaj bivšeg predsjednika Zimbabvea Roberta Mugabea, koji je 2000. godine dobio glavnu nagradu na nacionalnoj lutriji).

Acemoglu i Robinson ovdje se naslanjaju na tradiciju u političkoj ekonomiji koja stavlja naglasak na institucije kao ključne pokretače razvoja. Alternativno, jedan dio klasičnih teorija sugerise da geografija igra presudnu ulogu, navodeći kako pristup prirodnim resursima, geografski položaj i klima presudno utječu na razvoj. Druge teorije ističu značaj kulturnih elemenata, od religijskih tradicija do društvenih normi. Treći siromaštvo vide kao rezultat neznanja. Međutim, autori ove knjige tvrde da su geografija, kultura i znanje važni, ali ne i dovoljni za objašnjenje ogromnih razlika u bogatstvu i stepenu razvoja među zemljama. Po njihovom mišljenju, upravo institucije oblikuju način na koji se geografske, kulturne i znanstvene prednosti (ili nedostaci) iskorištavaju, odnosno neutraliziraju. Ni teorije modernizacije popularne nakon Drugog svjetskog rata, ni humanitarna i razvojna pomoć, čak i kad je uvjetovana, ne nude izlaz iz zaostalosti, rezolutni su autori (56–74, 412–422). Šta onda jeste?

Glavni argument

Acemogluova i Robinsonova teorija pokušava odgovoriti na pitanje o zaostalosti jednih i prosperitetu drugih naroda na dva nivoa. Prvi nivo je već spomenuta razlika između ekstraktivnih i inkluzivnih ekonomskih i političkih institucija. Drugi nivo je objašnjenje zašto su inkluzivne institucije nastale u jednim dijelovima svijeta, a ne u drugima.

Centralna za teoriju jeste veza između inkluzivnih ekonomskih i političkih institucija i prosperiteta. Inkluzivne ekonomske institucije koje osiguravaju vlasnička prava, stvaraju jednake uvjete i podstiču ulaganja u nove tehnologije i vještine pogodnije su za ekonomski rast od ekstraktivnih ekonomskih institucija, koje su strukturirane tako da manjine eksploatišu resurse nauštrb većine, ne štite vlasnička prava niti pružaju poticaje za ekonomsku aktivnost. Inkluzivne ekonomske institucije, zauzvrat, podržavaju i podržane su inkluzivnim političkim institucijama, to jest onima koje političku moć distribuiraju široko i pluralistički. Dodatni uslov jeste da društvo postigne određeni stepen političke centralizacije kako bi uspostavilo zakon i red, temelje sigurnih vlasničkih prava i inkluzivnu tržišnu ekonomiju. No, da centralizacija ne bi završila u apsolutizmu, nužna je uspostava unutrašnjeg pluralizma, što je drugi stub inkluzivnih institucija, bez kojeg nema ni vladavine prava jer „apsolutna vlast kviri apsolutno“ (90–91, 97, 181, 189, 208–209, 285–292).

Slično tome, ekstraktivne ekonomske institucije sinergijski su povezane s ekstraktivnim političkim institucijama, koje koncentriraju moć u rukama nekolicine, koja onda ima poticaje da održava i razvija ekstraktivne ekonomske institucije za svoju korist, koristeći resurse koje dobija kako bi učvrstila svoj politički utjecaj.

Ove tendencije ne podrazumijevaju da su ekstraktivne ekonomske i političke institucije nespojive s ekonomskim rastom. Naprotiv, svaka elita bi, pod jednakim uvjetima, željela potaknuti što je moguće veći rast kako bi imala više dobara za eksploataciju. Ekstraktivne institucije koje su postigle barem minimalan stepen političke centralizacije često su sposobne generirati određeni stepen rasta. Ono što je ključno, međutim, jeste da rast pod ekstraktivnim institucijama neće biti održiv, iz dva ključna razloga (95. i dalje). Prvo, održivi ekonomski rast zahtijeva inovacije, a inovacije se ne mogu odvojiti od kreativnog uništavanja, koje zamjenjuje staro novim u ekonomskom smislu (tehnologiju, preduzeće) i također destabilizira uspostavljene odnose moći u politici. Budući da taj proces neminovno proizvodi gubitnike i dobitnike, elite koje dominiraju ekstraktivnim institucijama boje se kreativnog uništavanja. One mu se opiru, te svaki rast koji proklija pod ekstraktivnim institucijama na kraju biva kratkotrajan. Naprimjer, industrijalizacija je ugrožavala monopol zemljoposjednika i zanatlija, što je bio razlog za njihovo protivljenje reformama u Španiji, Austro-Ugarskoj, Rusiji, Kini i drugdje. Ulema i prepisivači rukopisa u Osmanskoj državi (njih 80.000 početkom 18 st.) protivili su se otvaranju štamparije sve do 1729, a i tada su ih nakratko prihvatili. Rezultat je bio da je svega 2–3 posto osmanskog stanovništva bilo pismeno na prelazu u 19. stoljeće, dok je u istom periodu 60 posto Engleza bilo pismeno (88–89, 121, 178–179, 206–207, 213–232). Drugo, sposobnost onih koji dominiraju ekstraktivnim institucijama da u velikoj mjeri profitiraju na štetu ostatka društva podrazumijeva da je politička moć pod okriljem ekstraktivnim institucijama visoko poželjna, što čini da se mnoge grupe i pojedinci bore da je dobiju. Kao posljedica toga, postoje snažne sile koje guraju društva pod ekstraktivnim institucijama prema unutrašnjim sukobima, bezakonju i opštoj političkoj nestabilnosti, koja tjera investicije i obeshrabruje dugoročna ulaganja (97–98, 125–133, 142, 401).

Sinergije između ekstraktivnih ekonomskih i političkih institucija stvaraju začarani krug, gdje ekstraktivne institucije, jednom uspostavljene, imaju tendenciju da opstaju. Slično tome, postoji vrlji, pozitivni krug povezan s inkluzivnim ekonomskim i političkim institucijama. Međutim, ni začarani ni vrlinski krug nisu apsolutni. Zapravo, neke nacije danas žive pod inkluzivnim institucijama jer su, uprkos činjenici da su ekstraktivne institucije bile norma u historiji, uspjele prekinuti taj obrazac i prihvatiti inkluzivne institucije. S druge strane,

Mletačka republika je u 13. vijeku bila na pragu da postane demokratija, ali nije (151–157). Autori nude historijsko, ali ne historijski predodređeno objašnjenje ovih tranzicija. Glavne institucionalne promjene, nužne za značajne ekonomske promjene, nastaju kao rezultat interakcije između postojećih institucija i kritičnih prekretnica, pri čemu je ljudski faktor presudan. Kritične prekretnice (4. poglavlje) jesu veliki događaji koji narušavaju postojeću političku i ekonomsku ravnotežu u jednom ili više društava, kao što su kuga ili “crna smrt”, koja je ubila možda i polovinu stanovništva u većini dijelova Evrope tokom četrnaestog stoljeća, zatim otvaranje atlantskih trgovačkih ruta, koje su stvorile ogromne profitne prilike za mnoge u zapadnoj Evropi i industrijska revolucija, koja je ponudila potencijal za brze, ali i remetilačke promjene u strukturi ekonomija širom svijeta.

Postojeće institucionalne razlike među društvima same po sebi rezultat su prošlih institucionalnih promjena. Zašto se putanja institucionalnih promjena razlikuje među društvima? Odgovor na ovo pitanje leži u institucionalnom udaljavanju. Na isti način na koji se geni dviju izoliranih populacija organizama polahko udaljavaju zbog slučajnih mutacija u takozvanom procesu evolucijskog ili genetskog odstupanja, dvije inače slične društvene zajednice također će se institucionalno udaljavati ali, opet, polahko. Konflikt oko prihoda i moći, a posredno i oko institucija, stalna je pojava u svim društvima. Ishod ovog konflikta često je nepredvidiv, čak i ako teren na kojem se odvija nije ravnopravan. Ishod ovog konflikta vodi do institucionalnog udaljavanja. Ali to nije nužno kumulativni proces. Ne podrazumijeva da će male razlike koje se pojave u nekom trenutku nužno postajati sve veće tokom vremena. Naprotiv, male razlike pojavljuju se, zatim nestaju, pa se ponovno javljaju. Međutim, kada dođe kritična prekretnica, te male razlike koje su se pojavile kao rezultat institucionalnog udaljavanja mogu biti ključne razlike koje vode do toga da inače prilično slična društva radikalno divergiraju.

Autori su svjesni da mnoge promjene na vrhu piramide društva ne dovedu do stvaranja inkluzivnih institucija, već po „željeznom zakonu oligarhije” samo jednu elitu zamijene drugom („Sjaši Kurta da uzjaše Murta!”). Da se to ne bi desilo, potrebne su široke koalicije koje jedan apsolutizam neće zamijeniti drugim, već novim pravilima igre, ustavnim načelima i pluralizmom (112, 201, 336).

Glavni argument autori su potkrijepili mnoštvom historijskih primjera i studija slučaja koje ilustriraju različite aspekte njihove teorije. Ti primjeri dolaze sa svih meridijana, od Latinske Amerike do Japana i od Rusije do Južne Afrike, od vremena Rimske republike do Bocvane. Opći je utisak da je veći dio čovječanstva nepotrebno patio jer nije bilo spremnosti da se plodovi rada dijele s većim dijelom društva, već su ga za sebe uzimali moćnici. U slučaju robova otimanje je bilo

potpuno a u slučaju kmetova u različitim državama i razdobljima dostizalo je i do tri četvrtine prinosa ili 230 porezâ i nametâ (9. i 10. pogl.).

Oснаživanje

S obzirom na to da modernizacija, humanitarna i razvojna pomoć kao ni autoritarni razvoj, uprkos svojoj primamljivosti, ne nude izlaz iz siromaštva, autori tvrde da nema alternative izgradnji inkluzivnih političkih i ekonomskih institucija (423). U takvim okolnostima ključno pitanje postaje: Šta se može učiniti da se pokrene ili pomogne proces osnaživanja isključenih segmenata društva i time razvoj inkluzivnih političkih institucija? Autori vele da ne postoji jedinstven recept za izgradnju takvih institucija. Postoje neki očigledni faktori koji bi mogli povećati vjerovatnoću da proces osnaživanja zaista započne. To uključuje: 1) postojanje određenog stepena centraliziranog poretka kako društveni pokreti koji izazivaju postojeće režime ne bi odmah prešli u bezakonje (npr. Somalija); 2) postojanje nekih političkih institucija s minimumom pluralizma, što mogu biti i tradicionalne političke institucije, kako bi široke koalicije mogle da se formiraju i opstanu; 3) postojanje institucija civilnog društva koje mogu koordinirati zahtjeve populacije tako da trenutne elite ne mogu lahko slomiti opozicione pokrete niti oni neizbježno mogu postati sredstvo za drugu grupu da preuzme kontrolu nad postojećim ekstraktivnim institucijama te 4) postojanje neovisnih medija koji će širiti informacije o ekonomskim i političkim zloupotrebama koje čine oni na vlasti.

Naravno, slobodni mediji i nove komunikacione tehnologije mogu pomoći, pružajući informacije i koordinirajući zahtjeve i akcije onih koji se zalažu za inkluzivnije institucije. Kao ilustraciju značaja medija za diktatorske režime autori navode da je peruanski režim svojevremeno plaćao pet do deset hiljada dolara mjesečno da potkupi vrhovnog sudiju, dok je za kontrolu pojedinih TV kuća plaćao i do deset miliona dolara (428). Pomoć medija i tehnologija pretočit će se u značajnu promjenu samo kada se široki segment društva, s naglaskom na „široki”, mobilise i organizuje kako bi ostvario političku promjenu, i to ne iz nekih partikularnih razloga niti radi preuzimanja kontrole nad ekstraktivnim institucijama, već s ciljem transformacije tih institucija u inkluzivnije (429). Međutim, mnogi od ovih faktora povijesno su uvjetovani i mijenjaju se, ali sporo. Hoće li se takav proces pokrenuti i otvoriti vrata daljem osnaživanju, a na kraju i trajnim političkim reformama, zavisit će u mnogim različitim slučajevima od historije ekonomskih i političkih institucija, od mnogih malih, ali značajnih, razlika i od vrlo nepredvidivog toka historije. (Za ilustraciju, nakon svih napora

za ukidanje rasne segregacije u SAD-u u Ustavu Alabame i dalje piše da školstvo treba biti odvojeno. Pokušaj da se ovaj član ustava ukine 2004. nije dobio potrebnu podršku! (334).

Diskusija

Knjiga *Zašto narodi propadaju* ohrabrujuće je i osnažujuće štivo jer šalje poruku da su u konačnici građani kreatori svoje sudbine; da nema promjene dok se sami ne promijene (Kur'an, 13: 11). S druge strane, nema jednostavnih recepata za politike promjene. Promjene su spore i teže nego se čini (str. 406). Sukobi su normalni i ne bude li pritiska, oni koji kontrolišu političku moć i ekonomske resurse neće ih dobrovoljno predati. Borba je jedini put do uspostave pravednijih institucija (Kur'an, 2: 251 i 22: 40). Engleska je postala bogata zbog Slavne revolucije iz 1688. godine, kojom su ograničene ovlasti kralja (179–203). SAD su krenule putem razvoja zato što je lokalno stanovništvo u Virdžiniji odbilo prisilni rad pa su ih engleske vlasti morale motivirati da rade dajući im politička prava (31–36).

Pitanje motivacije igra središnju ulogu u cijeloj teoriji i zavređuje posebnu pažnju u bh. Društvu, koje pati od anemije i besperspektivnosti. Inkluzivne institucije dobre su za razvoj upravo zato što stvaraju ekonomske poticaje za ljude da rade, uče, štede, inoviraju i ulažu. Nepravedni politički i ekonomski aranžmani mogu oteti tuđi trud, ali ne mogu kreirati strukturu poticaja koja ljude motivira da proizvode mnogo više nego kad su prisiljeni na rad (50, 78–79, 82, 84). Jedan od važnih aspekata tih aranžmana jeste poreska politika. Historijski, kada su porezi postajali nepodnošljivi (npr. dvije trećine uroda) a razbojništvo svakodnevno, ljudi su napuštali svoju obradivu zemlju i sklanjali se u brda, gdje su se osjećali sigurnijim (120–121), a danas jednostavno odlaze iz svoje zemlje. Prisila ne može nadomjestiti nedostatak unutrašnjih poticaja. U periodu 1940–1955 Sovjetski savez je zbog prekršaja osudio 36 miliona ljudi. Od toga je 15 miliona završilo u zatvoru a 250.000 je strijeljano (132). To nije pomoglo u podizanju produktivnosti. Produktivnosti nije pomoglo ni šibanje radnika u Australiji i njihovo slanje na otok udaljen 1.600 km od obale, pa su tamošnje vlasti prešle s prisile na poticaje (261–262). Po ko zna koji put, ključ napretka bio je u političkim aranžmanima.

Vrlo su kompleksni putevi razvoja društava i oni često zavise od spleta i kumulativnog efekta historijskih okolnosti. (Nažalost, možda jedina važna omaška u prijevodu desila se upravo ovdje pa je sintagma *historical contingencies*

prevođena kao „historijske slučajnosti” umjesto historijske okolnosti ili nešto slično).

Knjiga je vrlo uvjerljivo argumentirana mnoštvom studija slučaja iz različitih razdoblja i s različitih prostora diljem svijeta. Ipak, zaključak autora da ništa drugo, pa ni kultura, ne utječe na prosperitet čini se neutemeljenom. Naime, ključni momenat u razvoju društava prema autorima jesu „kritične prekretnice”, kada dolazi do društvene preraspodjele pod pritiskom društvenih grupa koje ne zavise samo od ekonomskih prilika. Šta bi drugo moglo objasniti borbu jednih naroda za inkluzivne institucije i izostanak iste kod drugih naroda ako ne kulturne vrijednosti tih naroda?

Iako su prilično samouvjereni kada je tumačenje historije u pitanju, autori su mnogo oprezniji kada je posrijedi davanje političkih savjeta: “Bilo bi herojski formulirati opće političke preporuke za poticanje promjena ka inkluzivnim institucijama.” Ipak, u jedno su, kažu, prilično sigurni: „U tome, kao i u većini stvari, izbjegavanje najgorih grešaka jednako je važno kao – i realističnije od – pokušaja razvoja jednostavnih rješenja. Možda je to najjasnije vidljivo kada razmotrimo trenutne političke preporuke koje podstiču ‘autoritarni rast’ na temelju uspješnog kineskog ekonomskog rasta tokom posljednjih nekoliko decenija” (407).

Vrlo je moguće da ova rezolutna podrška liberalno-demokratskom uređenju u vremenu rastućeg nepovjerenja u liberalne institucije i osnaženih simpatija za autokratske režime objašnjava odluku da se autorima dodijeli Nobelova nagrada za ekonomiju za 2024. godinu. Bez obzira na te političke obzire, rekli bismo da je zaslužena.

Ahmet Alibašić